

Ülevaade Akadeemilise Emakeele Seltsi kümneaastasest tegevusest.

Eesti keele uurimine ja arendamine on kuulunud juba enne Eesti iseseisvust muude harrastusalade kõrval nii mõnegi organisatsiooni töökavva. Nimetada võiks siin möödunud sajandist Õpetatud Eesti Seltsi (asut. 1838) ja Eesti Kirjameeste Seltsi (asut. 1872), käesolevast sajandist aga Eesti Kirjanduse Seltsi (asut. 1907). Viimane ongi õieti otseseks AES-i eelkäijaks keelelise uurimistöö korraldamisel ja avaldamisel.

Kuigi ka Eestis AES-il oli eelkäijaid, sai puhtkeelelise seltsi asutamise mõte siiski tõuke Soomest.

Nagu Soomes võis „Kotikielen Seura“ tekkida alles selle järele, kui oli asutatud ülikoolis soome keele professor, nii võis ka Eestis puhtkeeleline selts sündida samadel tingimustel. Pidime jõudma iseseisvuseni, eesti ülikoolini — alles siis olid tingimused loodud teaduslik-erialaliste seltsidegi sigimiseks.

AES-i sünnis ei ole aga mõjuv olnud mitte ainult kaudne Soome eeskuju, vaid AES-i üheks asutajaks on otsekohe soomlane prof. Lauri Kettunen, soome ülikooliga ja „Kotikielen Seuraga“ kõige lähemas ühenduses olev isik.

AES-i asutamise kohta loeme seltsi avamiskoosoleku protokollist järgmist: „Protokoll nr. 1. 23. III 20. k. 6 õht., aud. 2.

§ 1. Asutamiskoosolekule kokku tulnud on 14 inimest [nende hulgas näeme nimesid nagu Anni, prof. Eisen, prof. Kettunen, Loorits, Mälson-Mägiste, Nurm, Oras, Saaber-Saareste, prof. Vasmer j. t.]. Koosoleku avab prof. Kettunen.

§ 3. Seltsi asutamine tunnistatakse tarvilikuks.

§ 4. Üle minnes asutatava seltsi nime küsimusele paneb prof. Kettunen ette kas Emakeele Selts või Keeleline Selts“. Tekkinud vaidluste järele „hääletamisel saab nimi Emakeele Selts 12 häält poolt, vastu 2“ (AR I, lk. 5).

Samal koosolekul valitakse ka põhikirja koostamiseks komisjon, kuhu kuuluvad prof. Kettunen, Saareste ja Loorits. Kuu aja pärast esitab komisjon seekord juba 30-liikmelisele koosolijate perele AES-i põhikirja projekti, mis vastu võetakse. Põhikirja esimeses paragrahvis määritletakse seltsi ülesandeid järgmiselt: „Akadeemilisel Emakeele Seltsil, mis asub Tartus, Ülikooli juures, on ülesandeks äratada huvi eesti keele tundmise, arendamise ja uurimise vastu, selles mõttes ka kirjandust, rahvaluulet, rahvateadust ja sugukeeli tähele pannes“ (AR I, lk. 1). (Hiljem redigeeritud ja 1925. a. Tartu-Võru Rahukogus registreeritud põhikirjas on see § küll veidi teisiti sõnastatud, kuid sisuliselt samane).

Nende kahe asutamiskoosolekuga on AES-ile pandud alus. Ja enne veel, kui Seltsi põhikiri on ülikooli valitsuses kinnitatud või juhatuse valitud, alustab Selts oma tegevust teaduslikul alal.

Juba teise asutamiskoosoleku päevakorras on paar referaati. Esimene ettekanne on hr. A. Saarestelt „Murreteuurimisest“. Seega on juba esimeses AES-i peetud ettekandes esile tõstetud ala, mis tänini on jäänud Seltsi üheks tähtsamaks harrastusalaks. Teine ettekanne on prof. Kettunen'ilt rahvalaule järelkorjamisest; keelemehe-na peatub aga prof. Kettunen siin enam rahvalaule keele iseäralduste juures, leiab näiteks, et Kodaverest rahvalaulus kuulnud sõna *ku'rat* on tõenduseks sellele, et sõna on ühendatav *kuri*: *kurja* tüvega, mis seisukohta, nagu teame, ta hiljemgi on kaitsnud sugukeelte põhjal. Näeme sellest, et siin juba on tõstetud esile teine ala AES-i tööst, nimelt keeleliste nähtuste ajalooline selgitamine.

Ja ka kolmaski tähtsam AES-i teotsemisala, õigekeelsusküsimuste lahendamine, ei puudu selle asutamiskoosoleku päevakorrast. Prof. Kettunen selgitab siin ehk ja võrki tarvitamist, najatudes juba omaaegsele dr. Hurda seletusele (Vrd. AR I, lkd. 6, 7).

Sellest kõigest selgub, et juba asutamiskoosolekul innuga asuti tööle seltsi tähtsamatel teotsemisaladel. Sama hoog jätkub seltsi edaspidises tegevuses. Kolmandale seltsi koosolekule 5. mail 1920 on kokku tulnud juba ligi 50 inimest, hoolimata sellest, et on semestri lõpp ja päevakorras on sõnade etümoloogiad ja valimised.

Üldse on juba seltsi tegevuse algusaastail puudutatud kõiki seltsi tegevuse harrastusalasid. Nii juhatuses kui ka üldkoosolekuil on käsitletud tegelikke õigekeelsusküsimusi, päevakorral on tihti olnud korrektse eesti keele nõue avalikus elus, on arvustatud teravalt haavavalt-vigast poesiltide, teadaannete ja kuulutuste keelt jne.

Ka võõrapäraste risti- ja sugunimede küsimus kerkib juba algusaastal üles. Peetakse tarvilikuks alustada agitatsioon võõrapäraste nimede eestistamiseks. Niipea kui majanduslikud olud seltsi teisel tegevusaastal võimaldavad, asutakse kohe vastava kirjanduse soetamisele. Ilmub seltsi toimetusel prof. Kettunen'i „Nimede valik ja soetamine“, ilmub ka koguteos „Eestlasele eesti nimi“, ja nimeleidmise hõlbustamiseks valimik „1500 uut sugunime“. Asutatakse organisatsioonidevaheline Nimedemuutmise Komitee eesotsas õpetaja J. Ainelo'ga (end. Bundberg), korraldatakse kõnekoosolek, avatakse asjaajamise büroo. Samuti on juba algul selge sugu r a h v a s t e uurimise ja mahajäänudate hõimude toetamise tarve. Eeskätt koondub siin tähelepanu väikese lätistuva liivi rahva päästmisele. Peetakse tarviliseks liivikeelse kirjanduse avaldamine ja paari liivi noormehe rahvakooliõpetajaks koolitamine, kes siis emakeelset õpetust võiksid liivlastele anda ja ühtlasi rahvuslikku iseteadvust äratada. Järgmisel aastal (1921) ongi kaks liivi noormeest AES-i kulul Tartu Seminaris õppimas, kuid juba aasta pärast peavad mõlemad seltsist olenematuil põhjusil õppimise katkestama. Liivikeelsest kirjandusest avaldatakse juba 1921. a. „Liivi lugemik I.“

Liivi küsimus äratub tähelepanu ka väljaspool AES-i ringe. Sellest küsimusest saab õieti alguse suurem rahaline korjandus AES-i tegevuskapitali kogumiseks. Juba 1920. a. lõpuks on antud Tartu rahameeste ringkondadest ligi 700.000 Emk. ulatuses annetamiskohustusi ja järgmise aastal lihavoõtteil Tallinnas korraldatud korjandus toob samasuguseid kohustusi ligi kahe miljoni marga ümber.

Kuigi antud kohustusi täiel määral ei täidetud, sai AES sellest korjandusest siiski majandusliku aluse.¹ Nüüd avanes võimalus toetada liivlasi, avanes võimalus asuda toimetiste kirjastamisele, saadi muretseda tarvilist inventari ja asutati ka raamatukogu.

Kogu seltsi tegevuses võib märgata teisel tegevusaastal õige tunduvat tõusu ja mõnel teotsemisalal, näiteks nimede-eestistamise alal, isegi hariastet. Ka seltskonna suhtumine neil aastail on eriti heatahtlik Emakeele Seltsi vastu, nagu seda tõendab aktiivne kaasaaitamine Seltsi üritustele ja rohke majanduslik toetus.

Kolmas tegevusaasta 1922 saab AES-i elus pööretsünnitavaks aastaks. Nüüd asutakse tööle Seltsi kõigil tegevusaladel kogu nende ulatuses. Toetuste, eriti aga riigitoetuste tõttu on võimalus Seltsi tegevust kindlale alusele rajada. Saadakse asuda „Emakeele Seltsi tähtsaimate ülesannete teostamisele, kaugelt rutem, kui julgeti loota seda Seltsi asutamisel, ja nimelt: eesti keeleteadusliku ajakirja väljandmisele ja eesti murdesugemete süstemaatsel kogumisele.“² Seltsi tegevus paisub juba sedavõrd, et on tarvis avada oma büroo ja palgata alaline asjaajaja. Alates aastast 1922 omandab Selts seega juba kuju nagu see on püsinud tänini.

Alljärgnevas vaatleme Emakeele Seltsi tegevust vastavalt Seltsi üksikutele tegevusharudele.

Murdeuurimine oli AES-is kõne all alates esimesest töökoosolekust. Korraldati juba 1920. a. kevadel prof. Kettunen'i poolt praktilisi harjutusi murdekorjajaile, kuigi ei saadud mõelda veel süstemaatsemale kogumisele. Et aga siiski sõnalist vanavara kadumise hädaohust päästa, avaldas A. Saareste kodumaa ajakirjanduses rea üleskutseid vananevate ja ununevate sõnade kogumiseks, mis elavat vastukaja leidsid. Samuti rõhutati ka juba Seltsi algusaastal kohanimedele põhjalikuma korjamise tarvet, kuigi tegelikkude sammudeni sel alal ei jõutud. Järgmisel suvel (1921) asus Seltsi ülesandel juba tööle esimene murdestipendiaat hr. Voolaine, kes töötas Aluliina ja Lutsi eestlaste keelepiirkonnas.

Süstemaatsel tööle, nagu eelpool tähendatud, saadi asuda riigi toetusel alles 1922. aastal. Juba algul seati kokku kindel käva, mille järele kavatseti üle riigi 30-st kihelkonnast koguda 10 aasta jooksul sõnavaraline ülevaade Wiedemann'i järele, igast kihelkonnast häälikulooline ülevaade kohanimesid, murdetekste ja muud. Kogu töö tegelik korraldamine ja juhtimine usaldati hr. Saareste hoolde, kel sel alal oli rohkesti isiklikke kogemusi ja kes oli tutvunenud ka teiste maade murdeuurimistööga.

Esimesel suvel töötas kohtadel kümmekond stipendiaati, esitades töötulemusena ligi 26.500 sõnasedelit, üle paarikümne rulli fonograafilisi tekste ja mõnekümnest punktist häälikuloolisi ülevaateid. Kuigi mõnes kogus esines kahtlusi transkriptsioonis, võidi töö algusega antud oludes siiski rahule jääda. Järgmisel 1923. a. suvel töötas juba stipendiaatidena 20 üliõpilast, koguti üle 33.000 sõnavaralise teate. Ühtlasi püüti ka murdekogumist ja selle tulemusi laiemale ringkonnale tutvustada (üldkoosolekuil aruandeid murdekorjamistööst ja „Eesti Keeles“ ülevaateid murdekogumisest). Samuti hakati ajakirjas ka paremaid murdetekste avaldama, mis teatavasti tänini on jätkunud.

¹ Lubadusi anti 26.200 kr. ulatuses, täidetud on aga sellest summast ainult 9.750 kr.

² AR. III, lk. 5.

Järgnevatel aastatel paisub murdekogumise tegevus järjekindlalt. 1924. aastal töötab 21 stipendiaati, kogutakse üle 40.000 sõnasedeli. 1925. a. on stipendiaatide arv 23, kogutud sedelite hulk ulatub 48.000-ni. Paaris kihelkonnas jõutakse isegi tööga juba lõpule.

Hariastmele ainestiku kogumise kvantumi poolest jõuab murdeuurimistöö 1926. aastal. Murdestipendiaatide arv tõuseb sel aastal 31-ni, kogutud sõnasedelite hulk küünib 61.000-ni, lisaks veel rohkesti häälikuloolisi ülevaateid, murdetekste ja muud. Töö paisumise tõttu täiendatakse nüüd ka Murdetoimkonna juhatust abijõuga, kelle hooleks jääb murdekogude korraldamine, läbivaatamine j.m.

Järgmistel aastatel on küll nii murdestipendiaatide kui ka kogutud ainestiku hulk vähenenud (1927. a. oli 22 stip., koguti ligi 40.000 sed.; 1928 — 17 stip. — 30.500 sed.; 1929 — 19 stip. — 25.800 sed.), kuid seda enam on suudetud kogude sisulist väärtust tõsta. On hakatud nõudma enam lausenäiteid sõnade tarvitamisviisi ja tähenduse kohta, on jälgitud haruldasemaid sõnu lisasõnastikkude ja muude küsitlusvahendite kaudu jne. Töö süvendamiseks alustati 1929. a. suvel esialgu ühes kihelkonnas ideoloogilist küsitlemist, mis võimaldab sõnavara jälgida põhjalikumalt ja edukamalt.

Uhtlasi on viimastel aastatel erilist tähelepanu pööranud ka olemasolevate kogude korraldamisele, parandamisele ja täiendamisele. Selleks on palgatud tarvilisi abijõude üliõpilaste-stipendiaatide hulgast.

Märkida tuleks ka seda, et töö huvides möödunud aastal reorganiseeriti senine Murdetoimkond ja suurendati selle liikmete arv kuni 5-ni.

Nagu näeme, on töö üldiselt arenenud uhtlaselt ja kavakindlalt. On alati püütud tööd tihendada ja süvendada, kuigi siin on takistuseks meie stipendiaatide pere vahelduvus.¹ Tööd on kogu aeg hoolikalt ja asjatundlikult juhtinud prof. A. Saareste.

Vaadeldes senise töö tulemusi võime tööga täiesti rahul olla. Peamiseks töö-alaks on olnud sõnavara küsitlemine Wiedemann'i järele. Seni on see töö esialgselt lõpetatud 20 kihelkonnas, üle 50% on kogutud 7, alla selle 3 kihelkonnas. Kogu kavatsetud sõnavaralisest küsitlemistööst on seega tehtud 87,7%. Kokku on sel teel kogunenud murdearhiivi üle 229.500 sõnavaralise teatesedeli. Kui siia juurde veel arvata lisasõnastikkude abil ja muul teel kogutud sõnasedeleid, siis sisaldab AES-i murdearhiiv praegu üle 271.300 sedeli eesti murrete sõnavara.

Teiseks murdeainestiku kogumisealaks on olnud eesti k o h a n i m e d. Neid on kogutud üle kogu Eesti stipendiaatide poolt 34.600. Kokku ulatub seega Eesti alalt päritoleva ainestiku hulk AES-i murdearhiivis 306.000 sõnasedelini.²

Edasi tuleks siin nimetada ka väärtuslikke sõnavarakogusid meie s u g u k e e l t e alalt, Vadjast ja Ingerist. Vadjalase Dm. Tsvetkovi (†) poolt koostatud vadja keele sõnastik sisaldab tervena umbes 18.000 sõnasedelit; ingeri sõnastiku seni valmisolev osa ulatub üle 16.000 sõna. Viimast koostab ingerlane A. Angere.

¹ Pooled stipendiaatidest on töötanud ainult ühel suvel, kolmandik kahel suvel ja ülejäänud kuuendik kolmel või enam suvel. Ainult 5 stip. on töötanud 4—5 suve järestikku.

² Siia hulka on jäetud veel arvamata arvukad üliõpilaste harjutustöödena korjatud kohanime kogud, mis prof. Saareste on loovanud AES-ile.

Häälikuloolisi ülevaateid on seni tehtud 48 kihelkonnast, mõnest kih-st isegi mitmest punktist. Morfoloogilisi ülevaateid on koostatud 14 kihelkonnast.

Murdekeele näidetena on kogutud kuuldalisi murdetekste 50 kih-st, kokku 1500 lk. Fonograafsete murdetekstide kogu sisaldab ligi 220 rulli. Viimaste hulgas väärivad eriti nimetamist prof. Kettunen'i kogutud liivi murdetekstid. Üldiselt on koondunud seega AES-i murdearhiivi kõik tähtsam eesti murretesse puutuv materjal ja hulk väärtuslikku meie sugukeelte alalt.

Kui küsime, kui palju on meil eesti murdematerjalide kogud maksma läinud, siis selgub, et meil murdekogumiseks kogu selle aja kestel on kulutatud kr. 17.069,19. Arvestades meie praeguste murdekogude ulatust, seda, et ainuüksi nende kogumisel on töötanud 92 eri stipendiaati (49 naist, 43 meest) ligi 180 kuu, s. o. 15 aasta kestel, ei saa seda kalliks pidada.

Kuigi meie murdekogud oma mahukusest hoolimata pole ka puudusteta, ei saa siiski salata, et just selle materjali kogumisega AES on teinud suure töö meie keeleuurimise alal, on päästnud võib-olla palju väärtuslikku ja ununevat rahvasuust. Ei saa tänapäeval ükski keeleteadlane, kes tahab vähegi põhjalikumalt töötada eesti keele alal, mööda meie murdekogudest. Ja igale uurijale sugukeeltegi alal on Emakeele Seltsi kogud asendamatuks materjaliks.

Teine ülesanne, mille teostamisele ühenduses Seltsi majanduslikekuude olude paranemisega 1922. a. võidi asuda, oli eesti keeleteadusliku ajakirja väljaandmine. See mõlkus juba Emakeele Seltsi asutajatel meeles. Vrd. Seltsi esimese põhikirja § 8: „Selts hakkab niipea kui võimalik oma ajakirja välja andma“ (AR I, 2.).

1922. a. aprillis ilmuski „Eesti Keele“ esimene number. Peatoimetajaks on J. Mark, sekretäriks A. Saareste. Saatesõnas tähendab toimetus, et ajakirja ülesandeks on „eesti keele kõigekülgne uurimine“ (EK I, lk. 1). Ajakiri tahab olla puhtteaduslik, kuid ka silmas pidada tegelikku keeletarvitamist. Ajakirja ilmub aastas 6 numbrit à 32 lk., trükitakse „esimest numbrit 1200 eks., järgmisi 1100 eks“ (AR III, 9). Raskusi sünnitas ajakirjale algul kaastöö vähesus. Välise kaastöö puudusel peavad esimeses aastakäigus sõna võtma prof. Kettunen 13 ja A. Saareste 15 korda. Nende toimetuse liikmete kirjutised moodustavad seega üle poole üldisest artiklite arvust. Võib-olla samal põhjusel esineb ka siin retsensioone ja arvustusi enam kui üheski hilisemas aastakäigus. Sisuliselt on aga keeleteadusliku ajakirja seisukohalt esimene aastakäik siiski tarvilisel kõrgusel. Väliskaastööliste hulgas näeme nimesid nagu Ojansuu, Penttilä, Toivonen, Vasmer j. t. Tähelepandava osa iseseisvaist artikleist moodustavad sõnade etümoloogiad, üksikute morfeemide päritolu küsimused j. m.

Hoolimata ajakirja teatud mõõdul teaduslik-kuivast sisust oli EK tellijate arv harukordselt suur, ulatudes üle 350-ne. Arvatavasti oli selle põhjuseks seltskonna tookordne suurem huvi keele vastu ja ka ajakirja uudsus. Seda arvestades tõstetakse ajakirja tiraaž 1923. aastal 1500-ni.

Sisuliselt muutub ajakiri mitmekesisemaks. Puhtteaduslikekuude küsimuste kõrval kerkivad esile ka õigekeelsusküsimused; rohkesti käsitletakse murdekogumist. Kaastööliste arv on tunduvalt kasvanud.

Järgmisel kahel aastal (1924—25) jätkub ajakirja ilmumine samas suuruses A. Saareste toimetusel. Silmapaistev on nendes aastakäikudes puhtteaduslike küsimuste esialgu tagaplaanile jäämine ja sagedasem tegelikkude õigekeelsusküsimuste käsitlemine. Eriti paisub aga n. n. küsimuste ja kostuste osa, milles ajakirja lugejate soovidele vastu tulles lahendatakse üksikuid keelelisi küsimusi. Ajakiri on muutunud seega elulisemaks ja kontakt lugejaskonnaga on tihedam. Endiselt jätkatakse murdetöö tulemuste populariseerimist aruannete ja murdetekstide avaldamise näol. Ühenduses ainelise olukorra paranemisega hakatakse nüüd ka kaastöö eest tasu maksma. Kuna tellijate hulk 1924. a. kahaneb, vähendatakse 1925. a. ajakirja tiraaži 1500 pealt 1000 peale. Ühtlasi hakatakse nüüd ajakirja lisana avaldama eesti kirjakeele vanemaid mälestisi. 1925. a. ilmub neist 3 poognat.

Vahepeal oli EK kaastööliste arv suurenenud. Ka lugejaskond kasvas. Alates 1926-st aastast ilmubki EK suurendatud kujul, aastakäik 8 nr., s. o. 256 lk., nende hulgas 3—5 trükipoognat vanemaid tekste ja muud. Kaastööliste arv on kõikunud 20—26, artiklite arv 33—49 vahel. Sisuliselt on ajakiri viimaste aastate kestel kujunenud ka enam-vähem ühtlaseks. Iseseisvad artiklid on kandnud kas puhtteadusliku laadi või on käsitlenud tegeliku keele küsimusi. Teoste arvustisi on esinenud vähem. Teine liik kirjutas on olnud pärit töomailt (koosolekuteateid, aruandeid Seltsi tegevusest, murdeainestikku). Ajakirja sisulise väärtuse tõstmiseks kõrgendati 1929. a. kaastöö honorari. Teiselt poolt aga, arvestades puhtkeelise ajakirja lugejate vähesust (umbes 200), otsustati juba 1928. a. kulude säästmiseks trükkida ajakirja ainult 600 eks.

Üldiselt EK toodangut vaadeldes näeme, et kogu 8 aasta jooksul on ajakirjas ilmunud 338 kirjutist. Neist on umbes pool iseseisvaid eesti ja sugukeeli käsitlevaid artikleid, teine pool aga arvustisi (49), kirjutisi töomailt ja muud. Kaastöölistkonda silmitsedes osutub, et seni on ajakirjas sõna võtnud 86 isikut. Kaastöölistest on kõige enam üliõpilasi, vähem õppejõude ja veelgi vähem muid. Kui aga vaadelda kirjutatud artiklite arvu, siis selgub, et ligi pool (44%) kõigist artikleist on pärit ülikooli õppejõududelt. Haruldaselt vähe on aga kirjutisi mitteakadeemiliste ringkondade poolt. Võib-olla, on seegi tõenduseks, et EK on kandnud ja kannab puhtteadusliku ajakirja laadi ja ehk on selle tõttu ka mõistetav ta lugejaskonna vähesus.

Kogu meie keeleteaduslik elu ja keeleline elu üldse on alati kajastunud Eesti Keele veergudel. Siin on leidnud avaldamist ja puudutamist kõik vähegi tähtsamad uurimused ja leiud meie keele alal, siin on alati silmas peetud meie tegeliku keele arengut ja püütud seda objektiivselt hinnata, siin on arvustatud meie keelelist kirjandust, siin on ilmunud huvitavamaid riismeid meie keeleuurimise alalt; paljugi siin ilmunust on püsiva väärtusega.

Ühenduses ajakirjaga võiks puudutada ka Seltsi toimetisi. Nagu eelpool mainitud, avaldati juba 1921. a. nimede eestistamise propageerimiseks, selle küsimusega tutvumiseks ja kohase nime valimise hõlbustamiseks koguteos „Eestlasele eesti nimi“, sellest äratrükina prof. Kettunen'i artikkel „Nimede valik ja soetamine“ ja nimede valijaile „15.000 uut sugunime“. Neis raamatuis antakse ülevaade sellest rahvuslik-kultuurilisest küsimusest, rõhutatakse eesti omapära tähtsust ja antakse nimede eestistajaile võimalus niihästi ise endile eestipäraseid nimesid soetada kui ka valida neid antud nimestikust.

Siia toimetiste rühma kuulub ka äsjailmunud prof. J. Mägiste teos „Eestipäraseid isikunimesid“, milles on esitatud üle tuhande tarvitamiseks soovitatava eestilise ristinime.

Teine liik toimetisi on samuti rahvuslik-kultuurilise tähtsusega. Siin mainitagu neid AES-i väljaandeid, mis puudutavad meie sugukeeli. Eeskätt viit „Liivi lugemikku“ (1921—1926. L. Kettunen'i, O. Loorits'a ja A. Skadin'i koostatud). Liivi lugemikud on ühelt poolt heaks vahendiks sugukeelte õppijaile liivi keelega tutvumiseks, teisalt moodustavad aga vähesed liivi kirjanduse trükkteostena teatava liivi rahvusliku kirjavara ja aitavad seega liivi iseoleku tunnet kindlustada.

Teine seeria sugukeeli puudutavast kirjandusest on määratud algavaile soome keele õppijaile. See M. Nurmiku toimetusel ilmunud n. n. soome kirjastik sisaldab kolmes väikeses kogus valiku soome muinasjutte ühes raskemate sõnade eestikeelse tõlkega joone all.

Kõrvu nende sugukeelsete raamatutega tuleb nimetada ka meie setu kirjastikku. Setukeelse kirjanduse avaldamise tarve tekkis selle mahajäänuma hõimu hariduslike püüete toetamise soovist. Et setude lugema-õppimist hõlbustada ja ka Setumaa algkoolile tarvilikku õpiraamatut soetada, seks otsustati avaldada setu lugemikke. Toimkond, eesotsas õpetaja Ainelo'ga, hakkas tarvilikke materjale koguma ja juba 1923. a. võis ilmuda „Setu lugemik I“ üliõp. Voolaine tegelikul toetusel. Seda tööd jätkati ja paari aasta pärast ilmus ka teine osa lugemikust pealkirja all „Kodotulõ“. Nende tööde avaldamist soodustas Piirimaade Kultuurkapital.

Lisaks sellele astuti samme ka setukeelse Uue Testamendi soetamiseks. Saadi sellekski tarviline toetus (Briti Misjoniseltsilt) ja 1926. a. ilmus seegi E. Puusepa tõlkes ja P. Voolaine keelelises redaktsioonis.

Erilise liigi AES-i toimetiste hulgast moodustavad AES-i Aastaraamatud. Neid on üldse ilmunud viis (I—V), kokku kuue aasta tegevuse kohta (1920—25 incl.). Siin annab sekretär ülevaate Seltsi üldisest tegevusest aasta jooksul, esitab aruandeid ja väljavõtteid Seltsi protokollidest.

Hiljem ei ole ülevaateid ja aruandeid Seltsi tegevusest enam aastaraamatute näol avaldatud, vaid on vastavalt nii Seltsi tegevuse ülevaated kui ka väljavõtted koosolekute kirjeldustest asetatud EK-de.

Tegeliku keeleõpetuse alalt on ilmunud äratrükina 1925. a. Eesti Keelest vastava toimkonna poolt väljatöötatud „Valik eestikeelseid grammatilisi oskussõnu“, milles katsutakse lõpetada varem valitsenud korralagedust keeleõpetuslikus terminoloogias.

AES-i toimetiste hulgas, kuigi Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel, ilmusid 1927. a. Elmar Muugi „Eesti Keeleõpetus I“ ja „Lühike eesti keeleõpetus I“. Mõlemad need keeleõpetused, millest vähem küll õieti on suurema lühendatud kuju, on oma asjaliku ja täpsa esitusviisi ja tänapäeva üldsusele enamvastava keelekäsitluse tõttu üldiselt tulnud koolides tarvitusele. „Lühikesest eesti keeleõpetusest“ ilmus juba järgmisel aastal teine trükk.

Edasi väärib tähelepanu AES-i toimetiste hulgas A. Saareste ja A. R. Cederbergi toimetusel ilmuv „Valik Eesti kirjakeele vana- maid mälestisi“, mille avaldamisele EK-e lisana üksikpoognate kaup aasuti juba 1925. a. Eriraamatuna köidetult ilmus esimene vihk vana- maid mälestisi 1927. a., teisest on ilmunud seni 9 poognat.¹ Siia

¹ Arvestatud kuni veebruarini 1930, s. o. käesoleva ülevaate kirjutamiseni.

on koondatud meie kõige vanemaid senisäilinud keelelisi mälestisi, alates XVI sajandi algupoolelt ja lõpetades piibli ilmumisega 1739. Teksti on püütud võimalikult täpselt ja ustavalt algupäraste järele edasi anda. Selle tõttu ületab see kogu teadusliku täpsuse poolest meil varem ilmunud vanemate tekstide väljaandeid. Eriti väärtuslik on see kogu aga selle tõttu, et suur hulk siin avaldatud tekstidest on käskkirjade järele alles siin esmakordselt avaldatud ja saab alles selle kogu kaudu keeleuurijaile kättesaadavaks.

Teaduslikku laadi kandvatest toimetistest tuleks nimetada 1927. a. ilmunud meie ülikooli Foneetika Laboratooriumi juhataja W. E. Peters'i iseseisvat uurimust „Esimene katse eesti keele kõnemoodia võrdlevas uurimises“. Järgmisel aastal ilmus samalt autorilt Eesti Keele lisana väike käsiraamat „Eksperimentaalfoneetika alged“, milles autor tutvustab lühidalt lugejaid eksperimentaalfoneetika aparatuuride ja meetoditega. Samuti äratrükina „Eesti Keelest“ ilmus 1927. a. ka prof. A. Saareste pikem teaduslik artikkel „Tundmused tegurina keelearengus“.

Lõpuks ei saa toimetiste hulgas nimetamata jätta ka loodetavasti juba lähemal ajal ilmuvat J. Mägiste ja J. Aaviku „Soome-eesti sõnaraamatut“, mille väljaandmisele taheti asuda juba 1921. a., kuid mis olude sunnil on pidanud seni viibima.

Teoksil olevaist teoseist tuleks nimetada ka prof. A. Saareste „Ideoloogilist sõnaraamatut“, milleks on tehtud rohkesti eeltöid ja mille käsikiri on valmimas.

Nimede-eestistamise alal oli töö ja ka tagajärgede hariastmeks 1921. aasta. Kuigi ka hiljem propagandat jätkati, on see töö publiku loiduse tõttu visalt edenenu. 1923. a. kevadel asutati üldise Nimedemuutmise Toimkonna juurde ajutine akadeemiline harutoimkond; 1925. a. kevadel moodustati aga üliõpilasorganisatsioonide esndajaist alaline Üliõpilaskonna Nimedemuutmistoimkond, kelle ülesandeks jäi nimede-eestistamise propageerimine üliõpilaskonnas ja ühise tähtajalise nimedemuutmise korraldamine 1. mai puhul. See toimkond on igal kevadel traditsioonilist nimede eestistamist õhutanud üliõpilaskonnas ja on igati püüdnud nimede eestistamise asja edendada.

Üldine Nimedemuutmise Toimkond, mis algul oli moodustatud ühiselt AES-i ja E. Kirjanduse S-i poolt, hiljem aga ainult AES-i juures töötab, on samuti püüdnud küll tähtsamatele tegelastele meeldetuletusi saates, küll isiklikult lubadusi võttes, küll ajakirjanduses nimede-eestistamist õhutada, küll vastavaid üleskutseid ja brošüüre kirjastades mõjuda nimemuutmistöö elustamiseks kaasa, kuid toimkonnal on tulnud siin pehastunud traditsioonidega vastuollu sattudes vaevu teed murda. Ei saa siiski salata, et toimkond on teinud omal alal suure töö. On büroo kaudu ja muul teel antud nõu nimemuutajaile, on püütud nimemuutmist võimalikult hõlpsaks ja odavaks teha, on kaitsitud kallaletungide puhul avalikult oma seisukohti, on puudutatud omapäraste ristinimede küsimust jne. Ja üks ole küllaldaseks tõendiseks sellest tõest needki 524 uut perekonnanime, mis on ja jäävad kõige paremaks mälestusmärgiks meie rahva omapärastumise teel.

Toimkonna juhatajaks on kogu aeg olnud J. Ainelo.

Edasi jätkatakse ka AES-i algusaastail alustatud sugurahvaste toetamist ja uurimist. Korraldatakse korjandusi ja soetatakse toetust liivlastele, eriti Liivi Haridusseltsile liivi keele õpetamiseks ning alalhoidmiseks liivi koolides. Ollakse kontaktis liivlastega ja pee-

takse nende tegevust silmas, avaldatakse „Liivi lugemikke“ ja püütakse omalt poolt liivlasi eelarve korras ka toetada.

Peale liivlaste on olnud teistegi sugurahvaste uurimis- ja toetamisküsimused päevakorras. 1923. a. I sem. on AES-i eestkostmisel saanud Piirimaade Kultuurkapitalist lühiajaliselt stipendiumi ingeri üliõpilane Valer. Muurmetsä, kelle vastukohuseks oli ingeri sõnavara registreerimine sõnastiku koostamiseks, ja vadjalane Dim. Tsvetkov, kes asus vadja sõnastikku kokku seadma, millise töö ta ka teostas kolme aasta kestel. Ingeri stipendium määrati hiljem üliõp. Aleksander Angere'le, kes käesoleva aastani on töötanud ingeri sõnavara ülesmärkimisel. Edasi on samalt Piirimaade Kultuurkapitalilt 1926. a. alates AES-i kaudu toetust muretsetud kolmele setu tähtsamale lauluemale [Anne Vabarn, Irene Luik (Martina Irö) ja Taarka Pisumaa (Hilana Taarka)].

Ühenduses hõimukultuuriliste küsimustega tuleks puudutada ka „Soome-Eesti iseseisvuse väljakuulutamise aastapäeva mälestamise kapitali“, millele aluse pani juba Seltsi asutamisaastal Soome saadik Eestis hr. Reijonen, annetades Seltsile 25.000 st. tingimusega, et selle kapitali protsendid siis, kui kapital on tõusnud 100.000-ni, stipendiumina antaks Seltsi liikmeile, kes sõidavad Soome keelt õppima. 1925. a. täiendas Seltsi juhatus toetajaliikmete summadest selle kapitali 100.000-ni ja nüüd võidi kapitali protsente hakata kasutama Seltsi liikmeile stipendiumidena. Seni on sellest kapitalist saanud stipendiume 4 AES-i liiget-üliõpilast: hr-d H. Klein-Rajamaa, K. Mihkla, K. Hermlin ja Ed. Roos.

Uttest algatustest Seltsi elus tuleks nimetada auhinna töö välja kuulutamist 1927. a. teemal „Häälikulised erinevused murret kõneleva perekonna kolme vanuspõlve vahel“. Auhindu oli määratud kaks: I auhind 15.000 st., II — 10.000 st. Kuna töid sellele teemale ei esitatud, siis kuulutati 1929. a. uus auhinna töö välja teemal „Kirderanna murde üleminek maamurdeks“. Auhindadeks on seekord: I auhind — 12.000 st., II auhind 8000 st.

Mis puutub Seltsi majanduslikku külge, siis nägime, et juba algusaastail sai Seltsi lahete toetajaliikmete annetuste kaudu kindlale jalale. Edaspidi on need toetused küll isegi lubatud ulatuses suuremalt osalt täitmata jäänud, kuid Seltsi suurtest kultuurilistest ülesannetest on üldiselt aru saadud ja Seltsi lahkesti toetatud. Seltsi uurimistödeks, peamiselt murdeuurimiseks, on saadud riiklikku toetust juba alates 1922. aastast ja hiljem ka ülikoolilt. Seltsi kirjanduslikuks tegevuseks, peamiselt keelelise ajakirja väljaandmiseks on toetusi saadud Kultuurkapitalilt. Alates 1925. aastast on seltsil olnud ka esindaja (A. Saareste) Kultuurkapitali Kirjandussihikapitali valit-suses. Hõimukultuuritöö tegemiseks on, nagu eelpool nägime, lahkesti antud toetust Piirimaade Kultuurkapitalist. Üldiselt on seega Selts olnud majanduslikult tarvilisel määral kindlustatud.

Seltsi siseelu on arenenud enam-vähem ühtlaselt. Esialgne põhikiiri täiendati vastavalt nõuetele ja kinnitati 1925. a. Tarvilised kodukorrad töötati välja juba enamasti Seltsi tegevuse algusaastail.

AES-i juhatuse koosseis on kogu kümne aasta jooksul olnud kaunis püsiv. Üldse on selle aja kestel juhatuse liikmena töötanud 20 isikut. Neist on juhatuses olnud A. Saareste — 10 korda, J. Mägiste — 7 korda, O. Loorits — 6 korda, L. Kettunen, E. Muuk, E. Nurm, A. Tamm, J. V. Veski — 5 korda, teised vähem. Eriti püsiv oli juhatuse koosseis esimese viie aasta jooksul. Juhatuse koosolekuid on

peetud üldse 147, neis on arutatud 1030 küsimust. Asjaajajaid on Seltsil olnud viis. Liikmete arv on kõikunud 41—112 vahel. Seltsi auliikmeteks on Seltsi asutaja ja esimene esimees prof. Lauri Kettunen ja dr. Oskar Kallas.

Üldise pildi AES-i tegevusest võime saada ka Seltsi üldkoosolekute arvu ja neis arutatud üksikküsimuste hulga järele. Kõige intensiivsem Seltsi tegevuse aeg koosolekute suhtes on olnud aastail 1922, 1923 ja 1924. 1922. a. on peetud isegi 10 üldkoosolekut, järgmisel kahel aastal kummalgi üheksa. Hiljem on üldkoosolekute arv kahanenud, püsid 1926. aastast kuue peal. Üldkoosolekute arvu vähenemise põhjuseks on osalt see, et varem rahvaluulelisi ja muidki aineid esitati Emak. Seltsi koosolekuil, hiljem aga need alad on jäänud erialaliste seltside hooleks, osalt aga ka üksikute toimkondade ja juhatuse töö süvenemine ja suurenemine. Üldse on kogu Emak. Seltsi senise tegevuse ajal peetud 74 üldkoosolekut, mil esitatud 162 ettekannet 49 isikult. Ligi pooled neist ettekandeist on pärit ülikooli õppejõududelt, pooled aga üliõpilastelt ja teistelt. Tähtsamad ettekanded oma enamuses on avaldatud „Eesti Keeles“, vähem „Eesti Kirjanduses“ ja teistes ajakirjades.

AES-i üldkoosolekuil peetud ettekandeid sisuliselt vaadeldes näeme, et sama avar ja lai kui on AES-i tegevusala üldse, samasugune on ka ainete valdkond, mida on ettekannetes käsitletud. Üldkeeleteaduse alal on püütud kontaktis olla välismaal valitsevate keeleteaduslikkude voolude ja liikumistega, on seletatud üldkeeleteaduse printsiipide seisukohalt meiegi keele nähtusi, on jälgitud üksiksugupõlvete ja üksikkihtide keelt, on katsutud selgitada sugukeelte najal meie kirjakeeles ja murdeis esinevaid häälikunähtusi, on vaadeldud morfeemide esindust ja nende algupära jne.

Võrdlemisi rohkesti on esitatud ka sõnade etümoloogiad, peamiselt küll eesti alalt, osalt ka sugukeelist. Siin on püütud jälgida nii kirjakeelsete ja murdeliste sõnade kui ka kohanimede algupära. Kuigi kõik esitatud etümoloogiad pole paika pidanud, on sel alal siiski hulk püsiva väärtusega tööd tehtud. Oleviku keelendite jälgimise kõrval on analüüsitud ka vanemaid keelisi mälestisi, vaadeldud vanemaid nimesid ja jälgitud tekstide päritolu. Ei ole puudunud ka ülevaated murdekogumistööst ja ettekanded hõimurahvaste üle.

Teine liik AES-i üldkoosolekuil puudutatud küsimusi on enam-vähem praktilist laadi. Neis on käsitletud peamiselt tegelikku keeleõpetust ja keeletarvitamist, õigekeelsust. Siin on vaadeldud meie üldist keeleoskust, on toodud näiteid puudustest meie keele tarvitamises, on tagajärjekalt otsitud teid, kuidas tõsta meie emakeele õpetuse tasapinda, kuidas tõsta õigekirjutuse oskust.

On püütud õigekeelsusküsimustes kahtlusi kõrvaldada ja seisukohti võtta. Püsivaltpäevakorral olevatest õigekeelsusküsimustest võiks nimetada perekonnanimede käänamisküsimust ja meie kohanimede õigekirjutusküsimust. Kuigi siin üksikasjus on ehk veel väikesed kõikumused võimalikud, on üldiselt siin seisukohad enam-vähem kindlaks kujunenud. Nende keele-korraldamise ja -ühtlustamise küsimuste kõrval on Emak. Seltsi üldkoosolekuil olnud harutlusel ka keeleuendusküsimused. On ühelt poolt arvustavalt vaadeldud meie keeleuendusliikumist, teiselt poolt on aga AES-i kõnetoolilt tehtud ka keeleuenduse ettepanekuid. Nimetada võiks neist O. Looritsa

„Olnuksin, olnuvat“ ettepanekut ja A. Nei -nt lõpulist ekstsessiivi.

Edasi on AES-i koosolekuil esinetud keeleliste teoste arvustistega, Seltsi töö tulemuste ja kavatsuste tutvustamisega ja rahvalooliliste ning muude ettekannetega.

Kui nüüd lõpuks heidame pilgu tagasi kogu kümneaastasele tegevusele, peame küll tunnistama, et Ak. Emakeele Selts on rahuldavalt täitnud oma ülesandeid. Rahvuskultuurilisel alal on tunnistuseks Seltsi tööst üle 500 uue eestipärase perekonnanime; tegeliku keeleelu korraldamise alal on Seltsi otsused üldsusele alati olnud mõõduandvad ja ta püüded meie keele ühtlustamisel ja keeleoskuse tõstmisel pole jäänud tagajärjeta; teadusliku keeleuurimise küllaldaseks väljenduseks on Seltsi väljaannetes avaldatud tööd ja rikkalikud murdeainestiku kogud. Meie kultuurilukku jääb Ak. Emakeele Seltsi senine töö igatahes väärtuslikuna püsima. Loodame, et Selts ka tulevikus jääb meie keelelise elu südameks.

A. Kask.

